

Hudební nauka 5

Harmonie - úvod

Nauka o harmonii - pojednává o stavbě, úpravě a spojování akordů v hudební větě. Studuje se psaním úloh v notách, harmonizací melodií a harmonickým rozbořením skladeb. Znalost harmonie zahrnuje nejen schopnost napsat správně úlohu, zharmonizovat melodii, ale i analyzovat harmonii ve slyšené skladbě a umět si představit znění určitého akordického doprovodu.

Členění harmonie - diatonika - omezuje se pouze na durové a mollové tóniny bez nedoškálných tónů, učí se tu způsoby vedení hlasů, spojování příbuzných a nepříbuzných kvintakordů, používání sextakordů a kvartsextakordů, hlavních a vedlejších harmonických funkcí, septakordů a nónových akordů, dále závěry, sekvence, melodické tóny a diatonické modulace, **chromatika** - využívá všech půltónů, zahrnuje mimotonální dominanty, další hlavní harmonické funkce (frygický a lydický kvintakord), alterované akordy v širším smyslu (zvláště tercová příbuznost) a v užším smyslu (se zmenšenými terciemi) a modulace chromatické enharmonické a chromaticko-enharmonické, **moderní harmonie** - řadíme sem využití kvartvých akordů, akordů zahuštěných sekundami, kombinace akordů a funkcí, bitonalitu a polytonalitu a zásady užívání složitých akordů v tonálně uvolněné a atonální hudbě.

Harmonická funkce - úloha, význam akordu v tonální harmonické větě. **Základními funkcemi** jsou tónika, subdominanta a dominanta - v durové tónině jsou durové, někdy však bývá používána mollová subdominanta, v mollové aiolské mollové, často však bývá používána durová dominanta (kvůli uplatnění citlivého tónu).

Tónika - akord, který stojí na prvním stupni tóniny

Subdominanta - akord na čtvrtém stupni tóniny

Dominanta - akord na pátém stupni v tónině

Vedlejší funkce - svrchní medianta - III. stupeň, spodní medianta - VI. stupeň tóniny, II. stupeň, VII. stupeň - akord postavený v durové stupnici na citlivém tónu v tónině.

Způsob úpravy akordů do čtyřhlasu - kvintakordy bývají zapisovány tak, že základní tón leží ve spodní notové osnově notované v basovém klíči, ve vrchní osnově v houslovém klíči je uveden znovu celý akord (je tu tedy základní tón zdvojen). Tento akord může být použit v různých tvarech, říkáme, že je uveden v kvintové (5), tercové (3) nebo oktávové (8) poloze. Název určuje vzdálenost mezi spodním a vrchním tónem. Kromě tohoto způsobu zápisu, kde jsou tóny akordu těsně u sebe (nazýváno **úzkou harmonií**), je také možné akordické tóny použít ve větších vzdálenostech a zpřeházeně (např. altový tón je přeložen o oktávu níž a zapisován do spodní notové osnovy), pak jde o **harmonii širokou**. Jednotlivé tóny jsou nazývány podle lidských hlasů: zdola nahoru bas, tenor, alt a soprán (např. u akordu v tercové poloze je v sopránu ve vztahu k basovému tónu uvedena tercie apod.).

Obraty kvintakordů jsou v harmonii používány na základě určitých pravidel - 1. **sextakordy** - v basu leží tercie, v ostatních hlasech je proto někdy vynechána, pak se zdvojí základní tón nebo kvinta, 2. **kvartsextakordy** - v basu nalezneme kvintu, akord má zdvojen základní tón, smí se použít jen za určitých podmínek - jako kvartsextakord průchodný, průtažný, střídavý nebo následný. **Rozdíl mezi základním a basovým tónem** - basový tón je nejhlubší tón ve čtyřhlasé úpravě akordu, základní tón hlavním tónem akordu (pro tónický sextakord v C dur je základním tónem c, basovým tónem však tercie e).

Septakordy - ve čtyřhlasé úpravě nemusí být žádný tón zdvojen, nesmí však být zdvojen citlivý tón a septima musí být rozvedena dolů. U dominantního septakordu se často vynechává kvinta, je nahrazena zdvojeným základním tónem. Mezi hlavní septakordy patří septakord V. stupně (dominantní), II. stupně (střídavá dominanta rozváděná do dominantní funkce nebo S+7 rozváděný do tónických akordů) a VII. stupně (DS7).

Modulace - přechod z jedné tóniny do druhé, ve které se nadále setrvává.

Vybočení - přechod z jedné tóniny do druhé a bezprostřední návrat zpět. K vybočení bývají často využívány mimotonální dominanty.

Typy závěrů - autentický (závěr složený z dominanty a tóniky), plagální (závěr tvořený

subdominantou a tónikou), poloviční (závěr zakončený dominantou), celý, úplný (závěr zakončený tónikou), klamný - závěr tvořený dominantou a VI. stupněm (podvědomě očekáváme uspokojivé zakončení do tóniky, dominanta je však rozvedena do VI. stupně, čímž vzniká napětí), závěr mužský (ukončení přichází na těžkou dobu v taktu), ženský (závěr na lehkou dobu v taktu).

Stupnice zvláštní

Stupnice zvláštní - 1. **Pentatonika** jako pětistupňová stupnice - pentatoniku tvoří 5 stupňů v oktávě, pro evropskou hudbu má význam pentatonika bezpůltónová (složená z celých tónů a malých tercií), která je starší, než základní diatonická tónová řada. Za základní a výchozí tón stupnice je možné považovat kterýkoli z tónů pentatonické řady, rozlišujeme proto 5 pentatonických stupnic, které nemají další zvláštní názvy. Na klaviatuře odpovídají černým klávesám. Dodnes se pentatonika vyskytuje v hudbě orientální, v historii byla součástí i starší lidové hudby evropské. Dnes je využívána také pro některé metody všeobecné výchovy dětí (Orffův systém).

2. **Harmonická durová stupnice** - vznikne snížením 6. stupně v durové stupnici, čímž vzniká jedenapůltónový krok mezi 6. a 7. stupněm. V melodice se uplatňuje častěji ve východní hudbě, v harmonii je však snižování 6. stupně v durové tónině běžným jevem v zájmu dosažení mollové subdominanty.

3. **Cikánská stupnice** - jde o stupnici obsahující 2 jedenapůltónové kroky. Rozlišujeme cikánskou dur (s durovou = velkou tercií) a cikánskou moll (s malou, mollovou tercií). Cikánskou durovou tvoříme z harmonické durové stupnice snížením 2. stupně (např. c, des, e, f, g, as, h, c), cikánská mollová vznikne z harmonické mollové zvýšením 4. stupně (např. f, g, as, h, c, des, e, f). Odvozovat lze i od sebe navzájem - cikánská moll leží na 4. stupni cikánské dur. Tyto stupnice se vyskytují zvláště v lidové hudbě cikánské, maďarské a v hudbě na Balkáně.

Stupnice nediatonické - stupnice se stejnými vzdálenostmi mezi jednotlivými stupni:

1. **Chromatická stupnice** - skládá se z 12 půltónových kroků v rozsahu oktávy. Dnešní způsoby zápisu: ¹⁾ Ve stoupající chromatické stupnici užíváme kromě základních tónů pouze křížků, klesající pouze bé, nezávisle na počátečním a konečném tónu.

²⁾ Ve stoupající i klesající chromatické stupnici zachováváme předznamenání určité stupnice diatonické, u ostatních tónů užíváme opět při stoupání křížků, při klesání bé. V tomto případě chápeme chromatickou stupnici jako stupnici diatonickou, doplněnou alteracemi. Dříve (u W. A. Mozarta) byly běžné ještě jiné způsoby zápisu.

2. **Celotónová stupnice** - 6 celotónových kroků, v evropské hudbě se vyskytuje až od konce 19. století. Chceme-li zachovávat stále interval velké sekundy mezi sousedními tóny, nedospějeme k oktávě výchozího tónu, pokud neprovedeme enharmonickou záměnu (např. c, d, e, fis, gis/as, b, c).

Septakordy

Septakord - akord složený ze tří tercií nad sebou, jeho krajní tóny tvoří septimu. Názvy jsou odvozeny od toho, jaký druh kvintakordu tvoří spodní tři tóny (tvrdě = od durového kvintakordu, měkce = od mollového, zmenšeně = od zmenšeného, zvětšeně = od zvětšeného) a jaká je septima v septakordu. Rozeznáváme **sedm druhů septakordů**: zvětšeně velký, tvrdě velký, tvrdě malý (dominantní), měkce velký, měkce malý, zmenšeně malý, zmenšeně zmenšený (zmenšený).

Označení různého způsobu zpěvu a hry, označení artikulace

legato - vázaně, tóny jsou hrány těsně po sobě, u smyčcových nástrojů na jeden smyk, u dechových a při zpěvu na jeden dech, jedno nasazení. Značí se obloučkem a spojuje noty různé výšky.

staccato - krátce, oddělovaně, mezi krátce hranými tóny vznikají malé pomlky. Značí se tečkou nad nebo pod notou, ostré staccato klínkem. Nepříliš ostré staccato se značí vodorovnou čárkou pod nebo nad staccatovou tečkou.

non legato - střed mezi legatem a staccatem, v instrumentální hudbě též výraz **portamento** (= neseně), lze je značit vodorovnými čárkami nebo tečkami pod obloučkem. (Ve zpěvu znamená portamento něco jiného, podobá se glissandu.)

tenuto - plné vydržení hodnoty noty s malým přízvukem. Nad nebo pod notou se píše zkratka *ten*.

nebo vodorovná čárka. (U smyčcových nástrojů shodné značení pro **détaché** /detašé/ - široce)

glissando (*gliss.*) - sklouznutí z jednoho tónu na druhý (vyšší nebo nižší), přičemž se výška tónu mění plynule. Značí se čárkou nebo vlnovkou spojující dva tóny různé výšky. Používáno u smyčcových nástrojů, při zpěvu, ale i na dechových nástrojích (klarinet v Rhapsody in Blue...), obzvláště často v partu trombonů (= snížcových pozounů).

arpeggio - rozloženě - tóny akordu se nehrají současně, ale rychle po sobě. Značí se kolmou vlnovkou před akordem. V klavírních partech může být arpeggio předepsáno v každé osnově zvlášť (hraje se oběma rukama zároveň) nebo přes celý akord (hraje se nejprve jednou a pak druhou rukou)

ad libitum (*ad lib.*) - podle libosti, tj. s tempovým uvolněním podle cítění interpreta, někdy jde o upřesnění nástrojového obsazení (Suita pro smyčcový orchestr a gong ad libitum - part gongu je možno vypustit).

ossia (= také) - tímto názvem je označována druhá verze některého technicky náročného místa (např. v kadenci koncertů), interpret si může vybrat, kterou z verzí zvolí. Takový dodatek se píše buď v samostatné notové osnově přímo nad místo, kterého se týká, nebo jako dodatek na konci stránky.

attacca - pokračovat ihned, označení používané na konci vět skladby, pokud má další část následovat bezprostředně. V praxi orchestrálních hráčů se objevuje na konci pravé stránky partu, naznačuje, že je nutné bezodkladně otočit list (= další strana nezačíná pomlkami).

con sordino - s dusítkem, u smyčcových nástrojů se dusítka připevňují na kobylku, u žesťových se vkládá zvláštní trubice do korpusu nástroje.

senza sordino (*senza sord.*) - bez dusítka, odložení dusítka a návrat k normálnímu způsobu hry.

pizzicato (*pizz.*) - drnkání prsty o struny u smyčcových nástrojů.

arco - smyčcem, označuje návrat k normálnímu způsobu hry po pizzicatu.

col legno - dřevem, hraje se na struny dřevem smyčce místo žíněmi.

sul tasto - pokyn ke hře nad hmatníkem (zní měkce).

sul ponticello - pokyn ke hře u kobylky (zní ostře).

naturale - pokyn k návratu normální hry po označení col legno, sul tasto nebo sul ponticello.

flažolet (flageolet) - vysoký tón, který vzniká na strunných nástrojích jemným dotykem prstů v určitých místech struny. V notách značen notou čtverhranného tvaru (kosočtverec) nebo kroužkem nad notou.

vibrato - drobné chvění tónu projevující se kolísáním jeho výšky (nejčastěji v rozmezí půltónu) a někdy i síly tónu. U smyčcových nástrojů se vytváří jemným chvěním prstu na hmatníku, u zpěvu a dechových nástrojů rozechvíváním vzduchového sloupce.

tremolo - rychlé opakování téhož tónu (dvojjzvuku, akordu nebo i úderu na buben - zde víření) nebo též rychlé střídání dvou tónů různých výšek v rozmezí tercie nebo většího intervalu na způsob trylky.